

Hazini'nin "Hüccetü'l-Ebrâr" Adlı Eseri Üzerine

About Hazini's Work Named "Hujjatu'l-Abrar"

Nodirxon Khasanov¹

Özet

"Pîr-ı Türkistan" olarak tarihte iz bırakan Hoca Ahmed Yesevî hazretlerinin hayatı, fikirleri ve öğretisi yüz yıllardır Türklerin manevî, sosyal, siyasî ve edebî hayatını etkileyerek günümüze kadar ulaşmıştır. Ahmed Yesevî'nin hayatı, eserleri, görüşlerine olan ilgiden dolayı eski dönemlerden itibaren onunla ilgili eserler kaleme alınmaya başlanmıştır. Nitekim Sufî Muhammed Danişmend, Mevlâna Koylakî ve İmam Sıgnakî ile başlayan Ahmed Yesevî ile ilgili "Tercüme-i Hâl" ve "Menkıbe" yazma geleneği zamanla gelişerek, daha sonraki yüzyıllarda Hoca İshak Ata, Ahmed b. Hazini, Âlim Şeyh, Zinde Ali, Muhammed Şerif Buharî, Seyyid Ahmed Merginani gibi müelliflerin eserlerinde de devam etmiş ve bu eserlerde Ahmed Yesevî ve fikirlerine geniş yer verilmiştir. Bunların neticesinde Türkistan tasavvuf edebiyatında "Yesevîlik" literatür geleneği oluşmuştur. Hoca Ahmed Yesevî'nin adı geçen takipçileri tarafından kaleme alınan "Neseb-nâme", "Risâle der Tercüme-i Ahmed-i Yesevî", "Mir'âtü'l-Kulûb", "Hadikatü'l-Ârifin", "Menba'u'l-Ebhâr fi Riyâzî'l-Ebrâr", "Cevâhirü'l-Ebrâr min Emvâci'l-Bihâr", "Câmi'u'l-Mürşidin", "Lemeât min Nefehâtü'l-Kuds", "Hüccetü'z-Zâkirin", "Semâratü'l-Meşâyih", "Târîh-i Meşâyih-i Türk", "Silsile-i Nisbet-i Meşâyih-i Türk", "Bahru'l-ulûm", "Tenzil us-Salihin", "Bostânü'l-Muhibbin" gibi pek çok değerli kaynak eserler geçtiğimiz son dönemlerde keşfedilmiştir. Bu eserlerde Pîr-i Türkistan'ın hayatı, eserleri, fikirleri ve Yesevîlik ekolünün özelliklerine dair çok kıymetli bilgiler aktarılmıştır. Yazıda Hazini'nin "Hüccetü'l-Ebrâr" adlı eseri üzerinde durulacaktır.

Anahtar sözcükler: Tasavvuf, Edebiyat, Hoca Ahmed Yesevî, Hikmet, Hazini, Eser.

Abstract

The life, ideas, and teachings of Khwaja Ahmad Yassawi, who left a mark in history as the Pîr-i Turkistan, have influenced the spiritual, social, political, and literary life of the Turks for centuries and have reached the present day. Due to the interest and devotion to Ahmad Yassawi's life, works, and views, works about him began to be written even while he was still alive. Indeed, the tradition of writing Terjume-i Hal and Manqiba about Ahmad Yassawi, which began with Sufi Muhammad Danishmend, Mavlana Qoylakî, and Imam Sighnaki, gradually developed and continued in later centuries in the works of authors such as Khwaja Is'haq Ata, Ahmad b. Hazini, Alim Sheikh, Zinda Ali, Muhammad Sharif Bukhari, and Sayyid Ahmad Merghinani, where Ahmad Yassawi and his ideas were given wide coverage. As a result of these, a Yassawiyya literature was formed in Turkistan Sufi literature. In the last quarter century, many valuable sources written by the followers of Khwaja Ahmad Yassawi have been discovered, such as Nesebname, Risale der Tarjume-i Ahmad-i Yassawi, Miratu'l Qulub, Hadiqatu'l Arifin, Menba'u'l Ebhar fi Riyazi'l Ebrar, Javahiru'l Ebrar min Emvaji'l Bihar, Jamiu'l Murshidin, Lemehat min Nefehati'l Quds, Hujjatu'z Zakirin, Semeratu'l Meshayih, Tarih-i Meshayih-i Turk, Silsile-i Nisbet-i Meshayih-i Turk, Bahru'l Ulum, Tanzilu's Salihin, Bostanu'l Muhibbin. These works contain extensive and valuable information about the life, works, ideas of the Pir-i Turkistan and the characteristics of the Yassawiyya school. The paper will focus on Hazini's work titled Hujjatu'l Abrar.

Keywords: Sufism, Literature, Khwaja Ahmad Yassawi, Hikmat, Hazini, Work.

¹ Prof. Dr., Mirza Uluğbey Özbekistan Millî Üniversitesi Özbek Edebiyatı Çalışmaları Bölümü, Taşkent, Özbekistan, nadirhanhasan@gmail.com

Giriş

Anadolu'da da ilmin, kültürün, sanatın ve edebiyatın geliştiği 16. yüzyılda birçok âlim, tarihçi, edip ve mutasavvıf yetişmiştir. Bu dönemde tekke ve zaviyelerde, cami ve medreselerde ilim, marifete ve edebiyata önem verilmiştir. Divan edebiyatı açısından “altın çağ mesabesinde” (Şener&Yıldız, 296) olan bu dönemde Maverâünnehir bölgesinden gelerek, Anadolu'ya yerleşen sufi Ahmed ibn Mahmud Hazinî el-Hisârî el-Maveraunnehri'yi de unutmamak lazım. Zira arif bir zat olan Hazinî, Yesevîlikle ilgili eserlerini Osmanlı devletinin merkezi olan İstanbul'da kaleme almış, hükümdarlara takdim ederek onların iltifatına mazhar olmuştur.

Yesevîlik tarikatı, hikmet mektebi, Ahmed Yesevî'nin görüşleri, onun takipçileri ve ulu pîrin öğretilerinden etkilenen kalem ehli tarafından yüzyıllarca devam ettirilmiştir. Hazinî de bunlardan biri olarak hem tarikatta hem edebiyatta Yesevîlik yolunu devam ettirmiştir.

Ahmed b. Mahmud Hazinî

Ahmed b. Mahmud Hazinî 1533 yılında bugünkü Özbekistan ve Tacikistan'ın sınır bölgesinde bulunan Hisar hududunda dünyaya gelmiş, 1596 yılında altmış üç yaşındayken vefat etmiştir. Onun vefat ettiği yer ve türbesi bugün belli değildir. Onun nesli anne tarafından Arslan Bab'a, baba tarafından da Kureyş kabilesine mensuptur. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adlı eserinde Hazinî'nin “Türkistanlı Türklerden” olduğunu kaydetmiştir (Köprülü, 369). Hazinî'nin kaleme aldığı *Cevâhirü'l-Ebrâr* eserinin mukaddimesinde Hazinî kendi adını “*Sultan Ahmed ibn Mevlana Mahmud ibn Sultan ibn Hacı Şah el-Kureyşî summel-İskenderiyyul-Hisarî el-Maveraunnehri eş-şebîr bi Hazinî*” diye belirtmiştir (Hazinî, 13 b).

Hazinî'nin yaşadığı devirde Maverâünnehir'in genel sosyal, siyasî durumu istikrarlı değildi. Dolayısıyla bazı aydınlar değer buldukları gelişmiş ülkelere taşınmak zorunda kalmışlardır. Hazinî de Anadolu'nun sanat ve medeniyet erbabına değer verildiği İstanbul'a göç etmiştir. Eserinde belirttiğine göre Hazinî, Diyarbakır'da defnedilen hocası Seyyid Mansur Kaşıkırâş el-Belhî el-Buhârî'nin (ö. 1557-58) vasiyetine göre 1564-65 yıllarında Anadolu'ya gelmiş, İstanbul'a yerleşmiş ve eserlerini orada yazmaya muvaffak olmuştur.

Bu dönemde Türkistanlı hacılar hac ve umreye Kırım üzerinden gitmeyi tercih ederlermiş (Erşahin, 1999). Çünkü yolda İstanbul'a uğrar, Özbekler tekkelerinde kalır, cuma günü İslam hükümdarını selamlayıp öylece Hicaza yol alırlarmış. Hazinî de Anadolu'ya bu yolla gelmiş olmalıdır. Çünkü yazar *Tesellâ u'l-Kulûb* adlı eserini Kırım Hanı Mubarıziddin Şirvan Gazi Giray Han Bahadur Sultan (H. 985/M.1577–H.992/M.1584)'ın tavsiyesiyle yazarak Han'a takdim etmiştir.

Hazinî Anadolu'ya gelince, bir müddet hocasının defnedildiği Diyarbakır'da ikamet eder. Sonra Mekke ve Medine'ye yol alıp, hac ziyaretini ifa eder. 1566-67 yıllarında Sultan II. Selim döneminde İstanbul'a gelir. Bir müddet sonra Maverâünnehir'e geri döner, ancak oradaki savaş ve karışıklıktan dolayı tekrar Anadolu'ya gelip, yirmi yılını İstanbul'da geçirir ve eserlerini telif eder. İstanbul'da devlet erkânıyla iyi ilişkiler kuran Hazinî, Sultan Selim'in yardımıyla ikinci defa hacca gider.

Hazinî, Sultan Selim'den daha çok ondan sonra tahta gelen Sultan III. Murat'la yakın ilişki içerisinde olmuştur. Murat Han'ın tarikatlara tekrar canlandırmaya niyet ettiğini fark eden Hazinî, Murat Han'ın Yesevîliği de revaçlandırmaya yönelik hususî teşvikiyle (Hazinî, 14 a; Akar, 14) Ahmed Yesevî'nin hayatı, sözleri, tarikat adab-u erkânı beyan edilen *Cevâhirü'l-Ebrâr min Emvâci'l-Bihâr* eserini hicri 1002 / miladi 1593'te yazarak, sultana takdim etmiştir.

Eser sultana makul gelir, hemen istinsah ettirilmesini ister. Bunu Hazinî'nin kendisi şöyle belirtir: “*Sultanü'l-Muradi'l-Gazi Han... kemal-i ma'rifet-i ilahi ve celal-i mevhibat-i (ihسانی) padişahileri selasil-i mutedavile ihyalarına hususen silsile-i Yesevîyye ibğasına zabir-u nasir ibtinamen ve ihtimamen lazim geldi ki, eşrat-i saatden zaman fasid ve bazar-i cevahir-i irfan qasid ehl-i zamanda bevay-i beşeriyet keyf-keyf gâlib ve ebnay-i âvânda iktizay-i gayriyet qad-qad tâlib. Tariq-i murad ve sebil-i ma yurad meftuhu pür futuh kalmak için ulu-lemr... emri vacib ul-iz'an ve ferman-i âli şanlari için muservede-i kitab beyaz-i mustetabe getirmek lazim geldi.*”

Emr-i ferman mucibince bu kitab,

Yazılır vallahu alem bis sevab.

Yani kısacası, bu kitap padişahın emr-i fermanına göre Allah rızası için yazılmıştır. Eser Ahmed Yesevî ve Yesevîlik hakkında Osmanlı'da yazılmış yegâne kaynak olup hem Osmanlı hem de Türkistan tarihini öğrenenler için mühim bir kaynak sayılmaktadır.

Hazinî hükümdardan gelen teveccühle büyük bir gayretle diğer eserleri de yazmaya başlamıştır. Ondan bize kadar toplam yedi adet eser ulaşmıştır. Bunlar:

1. *Menba' u'l-Ebbâr fi Riyâzi'l-Ebrâr* (İyilerin Bahçelerindeki Denizlerin Kaynağı, h.993/ m.1586)
2. *Hüccetü'l-Ebrâr der Esâmi Evliya-i Kibar* (Ulu Velilerin İsimlerinden İyiler İçin Deliller, h.996/m.1589)
3. *Tesellâ-yı Kulûb* (Kalplerin Teskini, h.996/m.1589)
4. *Dû Mersiye* (İki Mersiye, h.996/m.1589)
5. *Dîvan-i Hazînî* (h.999/m.1591)
6. *Cevâbirü'l-Ebrâr min Emvâci'l-Bihâr* (İyilerin Deniz Dalgalarındaki Cevherleri, h.1002/m.1593)
7. *Câmin'l-Mürşidîn* (Mürşidleri Cem' Eden Kitap, h.1003/1594)

İlmî, tarihî, maarifî, edebî ve tasavvufî içeriğe sahip bu eserlerin müellifi olan Hazinî'nin hayatı ve eserlerinin bazı yönlerini son asırlarda Fuat Köprülü, Metin Akar, Nihat Azamat, Cihan Okuyucu, Mustafa Kara, Necdet Tosun, Devin De Weese, İbrahim Kunt gibi bilim adamları incelemişlerdir (Köprülü, Azamat, Okuyucu vd.). Özbekistan'da ise bu konuda Ârif Osman'ın bir makalesi ve tarafımızdan yapılan iki akademik tez, bir kitap ve birkaç makaleyi söylemek mümkündür (Osman, Hasan vd.).

“Hüccetü'l-Ebrâr der Esami-yi Evliya-yı Kibar” eseri

Ahmed b. Mahmud Hazinî'nin hicri 996 / miladi 1588-89 yılında İstanbul'da kaleme aldığı ve dönemin padişahı olan Osmanlı hükümdarı III. Murat Han'a (hicri 982/1003 - miladi 1574/1595) ithaf ettiği “Hüccetü'l-Ebrâr” eserinin tek yazma nüshası günümüzde Paris Milli Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.² Farsça ve manzum olarak yazdığı bu eser nazım ağırlıklı olup, âyet-i kerimeler, hadis-i şerifler, mutasavvıfların değerli sözleri, çeşitli menâkıp ve rivâyetlerden oluşmaktadır. Şair geleneğe göre dönemin hükümdarı III. Murat Han'a övgüler yağdırırken, diğer yandan Yesevî ve Nakşibendî meşayih hakkında önemli bilgilere yer vermektedir³. Bunun dışında eserde Kübreviyye, Aşkiyye, Peyvendiyye gibi tarikatlardan da yer yer bahsedilmiştir. Hem tanınmış âlim ve mutasavvıfların menkıbeleri hem de Hafî ve Cehri zikir meselelerinin anlatıldığı eserde ilahî aşktan da söz edilmiştir. Manen ilham aldığı Hoca Ahmed Yesevî ve Seyyid Mansur'un tarif ve tavsifine geniş yer vermiş, Ahmed Yesevî'nin nesl u nesebi, evlad u ecdadı, Yesevîlikte zikir, onun türleri ve özellikle “zikr-i erre” adı verilen zikir türünden bahsetmiştir.

Kitapta yazarın hayatıyla ilgili önemli bilgiler de yer almıştır, özellikle onun Anadolu, Hicaz ve Buhara yolculuklarıyla ilgili kesitler merak konusudur.

Eserin girişi hacimli bir Mesnevi (578 beyit) ile başlamaktadır. İlk manzumede müellif Allah'ın isimleri, onları zikretmenin faziletleri, besmelenin esrarı, ilmin fazileti, Peygamber efendimizin “*Çin'de dahi olsa ilim / hüner öğreniniz!*” hadis-i şerifinin anlamından bahsetmektedir (Hazinî, 103^b, 104^{a-b}, 105^a, 105^b, 107^b, 108^a).

Eserde peygamber a.s., dört halife, Hz. Hasan ve Hüseyin, muhacir ve ensarlar övülmüştür (111^{a-b}); kadeh, şarap ve ilahî aşktan söz edilmiştir (112^a). Hükümdar III. Murat Han'ı adaleti, cömertliği ve yardımseverliğinden dolayı “Yedi iklimin hâkimi ve padişahı” diye tarif etmiştir (116^a). Eserin telif sebebini beyan ettikten sonra (116^b), Ahmed Yesevî ve Seyyid Mansur'un tarif ve tavsifine yer verir. Hisar'dan yola çıkıp Şam, Mısır, Kudüs, Harem-i şerifi ziyaret ettiğini, sonra Anadolu'ya gittiğini, İstanbul'da bazı muhlisler edindiğini, daha sonra da tekrar Buhara'ya döndüğünü kaydeder (118^b).

“Hüccetü'l-Ebrâr” eseri de Hazinî'nin başka eserleri gibi zikir konusunda hayli zengin ve anlamlı malzemeler içermektedir. Burada şunu da vurgulamak gerekir ki, zikir Tasavvuf'un önemli ana konusu olduğundan, onun türleri hakkında farklı yaklaşımlar ve görüşler de bildirilmiştir. Biz bunu eserdeki Hafî ve Cehri zikirle ilgili yaklaşımlarda görebiliriz.

² Said Nefisi eserin adını “*Mesnevi-yi Hüccetü'l-Ebrâr*”, yazarın ismini ise bilmediğinden dolayı “*Seyyid Mürşid Derviş-i Yesevî*” diye kaydetmiştir (bkz: Nefisi, Said. Tarihi-i nazm u nesir der İran ve der zeban-ı Farsi, I-II, Tahran, 1363/1984, I, 407).

³ Paris Milli kütüphanesinde (Bibliothèque Nationale, Pers A.F. 263, 103b-173b) (Richard, Francis, Catalogue des manuscrits persians-ansien fonds (Bibliothèque Nationale), Paris 1989, I, 274) kayıtlı olan bu eserin bulunduğu mecmuada Hazinî'nin başka bir eseri – Kırım hanının oğlu Şehzade Mubariz ed-din Şirvan Giray Han adına yazılmıştır. “Mesnevi” ilk üç beytinin şerhi olan “*Tesella ul-kulup*” eseri (2b-84b) ve iki mersiyesi de yer almıştır (85a-101a).

Bilindiği üzere, Hâcegan mensupları Hafî zikri savunmuşlardır, Cehri zikri ise tavsiye etmemişlerdir. Bunu birçok Nakşibendî kaynakları da tasdik etmektedir. Ancak 16.yy.dan itibaren Nakşibendîlerin yerine Yesevîliğin mevkinin yükselmesiyle zikir türlerine yaklaşım da değişmiş, Yesevîlikte icra edilen Cehri zikre ağırlık verilmiştir.

Bu dönemde verimli eserler veren Hazinî de “Hüccetü’l-Ebrâr” eserinde Yesevîlerin “Zikr-i erre” adıyla meşhur olan Cehri zikir türünü üstün bir zikir türü olarak tarif etmektedir:

Cehr ender cihad-i nefis evla,
Cidd ü cehd-i be hazret-i Mevla.
Erre-i zikr-i cehr maymun est,
Zi-o besi Zufünün çü Zunnun est.
Zikri-i erre murekkebi est müfid,
Yafte zi-in mürad-ı heş mürid.
Erre-i zikr ber ser-i dil keş,
Tâ şaved pâk dil zi gill u gaş.

Açıklaması: Nefisle mücadele ederken cehri zikir evladır, çünkü, o Mevlâya doğru cidd u cehd etmektir. Cehri erre zikri ne güzeldir, onunla meşgul olanlar Zünnun (Mısrî)nin eriştiği yüce dereceye erişir. Zikr-i erre son derece çetrefillidir, lakin mürid onunla kendi amacına yani kemâle ulaşır. Zikr-i erreyi gönülden icra eyle ki, kalbin gill u gaş (yani kin-kudurettten) temizlenir.

Yazar zikir konusundan söz ederken, bazı gruplar gibi birini inkâr edip diğerini itiraf etme yolundan gitmemiştir. Aksine, gönülden yapılan Hafî zikir türünü de inkâr etmemiş ve her iki usulden eşit bir şekilde istifade etmeye davet etmiştir:

Bikun ûrâ be her tarik-i yad,
Hah pinhan u hah be feryad.
Gah be zikr-i o çü kuh hamuş,
Gah be zikr-eş bi-zen çü derya çuş.
Pakbazan-ı rah sırru alan,
Geşte ez cehr u hufya sahib-i fen.
Heme der bahr-i zikr müstağrak,
Zakir-i cehr u hufya vu mutlak.

Açıklaması: Allah’ı O’nun istediği usulde batırla; ister gizli ister sesli. Onun zikriyle bazen dağ gibi sessiz ol, bazen de derya gibi coşup taş. Nakşibendî ve Yesevî yolunun büyükleri Hafî ve Cehri zikirden dolayı yüksek derecelere eriştiler. Tüm bu zikir sahipleri adeta zikir denizine daldılar.

Hazinî’nin şiirlerinde dönemin edebi eserlerinde kullanılan sanatsal şekil, remiz, imgeleri görmek mümkündür. Örneğin, yukarıdaki beyitlerde şair dağ ve derya remizlerinden faydalanmıştır. Çünkü Hâcegan mensuplarına göre, yaratılmışların tümü -dağ, ağaç, bitki, kâinat ve gezegenler, hayvanat ve maden âlemindeki tüm mahluklar- Allah Teâlâ’ya hamd u sena söyleyip, Onu zikrederler, ama insan onları duyamaz. Onlar Hafî zikrin faziletlerini esas almaya çalışırlar. Hazinî de buna işaret eder ve “ancak yaratılmışların bazıları (örneğin; dağlar) Yaradanı sessiz zikir etseler de bazıları da (örneğin; deryalar) coşarak, taşarak O’nu zikrederler. Hâlbuki her iki usul de caizdir”, der. Demek ki, biz burada yazarın tolerans sahibi bir mutasavvıf olduğunu, her iki zikir tarzını da eşit ve gerekli gördüğünü söyleyebiliriz.

Hazinî; irfanî meselelere hem sufi bir gözle hem de şairâne bir nigâhla bakmakta, fikir ve duygularını edebî sanat, teşbih ve mecazlarla ifade etmektedir. Diğer yandan da kötülüğe emreden nefse esir olmamayı, aziz ömrü boş geçirmemeyi, marifet ve hakikat yolunda yürümek gerektiğini tesirli beyitlerle açıklamaktadır.

Hazinî, Pîr-i Türkistanın (Yesevîlik) tarikâtının takipçileri hakkında bilgi verirken, onların ilahi dergâha yakın zatlar olduğunu, nasihat tarzında hikmet yazdıklarını, kendilerine özgü bir tasavvufi istilâh kullandıklarını, bu yolla kendi fikir-gayelerini ifade ettiklerini kaydederken, “Eğer Allah dostlarından bahsetmeseydim, eserimin kıymeti

olmayacaktı”- der. Zira, Hazinî âlim, ârif, âşık olan bu zatlara sadece övmekle kalmaz, okuyucuları onlara uyararak, her sahada onlardan ibret alarak, onlar gibi temiz, saf bir hayat geçirmeye de davet etmektedir.

Hazinî bir Yesevî mensubu olarak kendi dergâhını övmekten de geri kalmaz. Ona göre, Yesevîlik dergâhı öyle bir yüce dergâhtır ki, seviyesi düşük kimseler bu yola aşına olunca yükselir, kibirliler ise bu yolda alçalırlar. Dolayısıyla veliler kapısından edeple geçilmelidir; aksi takdirde onların gayreti edepsizleri alt üst edip yok eder. Hazinî, kendinle ve kusurlu aklınla ve ilminle gururlanma, demektir.

“Hüccetü’l-Ebrâr”da yazarın hayatıyla ilgili bilgiler de verilmiştir. Eserde aynı zamanda Hoca Ahmed Yesevî’nin nesl u nesebi, evlad u ecdadı hakkında malumatlar yer almaktadır. Örneğin, Yesevî’nin Hazreti Ali’nin neslinden olduğu belirtilmiştir. Bunların yanı sıra babası, annesi, yakınları hakkında bugüne kadar Yesevîlik araştırmalarında bilinmeyen bilgilere rastlarız.

Bu bilgiler Ahmed Yesevî’nin hayatı ve eserlerini incelemede önemlidir. Aynı zamanda şunu da vurgulamak gerekir ki, Ahmed Yesevî’nin Hazreti Ali’nin evladından olduğuna ait bilgi bazı araştırmacılar tarafından Yesevî’nin mezhebi görüşlerinin Şiilikle ilgili olduğuna dair yanlış fikirlere varmalarına neden olmuştur.

Eserin sonunda şair hatife hitap edip, kendi eserini yazarıyla birlikte Hisar, Semerkand, Buhara, Hocend, Taşkent’e ulaştırmasını ister. Ana yurduna olan sevgisiyle Semerkand, Buhara, Harezm, Taşkent ve Hisar şehirlerini metheder. O, vatanının kadrini bilenlere, yurt ayrılığı firakını duyanlara, Semerkand “kand” (şekeri)inin tadını onu çok isteyenlere, Hisar-ı Şadman’ın sevincini ona intizar olanlara sor- şeklinde ifade eder. Bu eserini yazdıktan sonra ana yurduna gitmek istediğini de ekler:

Ya Rab, in nazm-ı Farsi-yi şekker,
Der Semerkand u der Buhara ber.
Nar-ı handan-ı men zi nahl-ı belend,
Çemen-arayı der riyaz-ı Hocend.
Şem der şemdan u gül der bağ,
Ger nebaşed furuğ ez o firağ.
Kes çi daned, ki kiymet-eş çend est,
Kadr-i in kand der Semerkand est.
Şadman-eş Hisariyan hanend,
Kiymat-eş ra Hisariyan danend.
Taşkendi yü Belhi-eş bayed,
Farsidân be Farsi şayed.

Açıklaması: Ya Rab, işbu şeker gibi tatlı nazmı Semerkand u Buhara’ya götür. Benim çok meyve veren nar ağacım Hocend bağçelerine yakıştır. Şem şemdanında/mum mumluğunda, gül de kendi çimeninde olması gerek, aksi taktirde firak/ayrılık onları harap eder. Semerkand “kand”inin kıymetini Semerkandlı olmayanlar nereden bilsinler? Hisar-ı Şadman’ın sevinçlerini Hisar ehli bilir. Taşkentli ve Belhliler benim asıl amacımı Farside olsa da anlarlar.

Müellifin bu niyetinin gerçekleşip gerçekleşmediği ve onun ne zaman memleketine gittiğiyle ilgili herhangi bir bilgiye rastlamamış olsak da bu parçalardan şairin kendi ana yurduna olan sevgisinin ne denli yüksek olduğunu anlayabilmekteyiz. Zira şairin bu görüşlerinin günümüzde genç nesli vatan sevgisi ruhuyla eğitmede faydalı olacağı şüphesizdir.

Sonuç

Özetle, Hazinî’nin “Hüccetü’l-Ebrâr” eseri 16.yy. ın manevi ve kültürel hayatında önemli yeri olan bir eserdir. Tasavvuf edebiyatı, Yesevîlik literatürü için önemli bir kaynak teşkil eden bu eseri her açıdan inceleyerek, kaleme alındığı dönemde Türkistan ve Anadolu’daki manevi hayatla ilgili bir tasavvur oluşturmaktadır. Eserde geçen Orta Asyalı mutasavvıflarla ilgili malumatlar, dönemin düşünce hayatında hâkim olan fikir hareketleri konusunda eski edebiyatımızın tarihini daha da iyi öğrenmemize vesile olacaktır.

Hiç şüphe yok ki, bu eserin detaylı incelenmesi, Türkçeye çevrilmesi ve yayımlanması çok önemlidir. Bu açıdan ister Hazinî olsun ister diğer Yesevî müellifleri olsun, onların değerli eserlerini yayıma hazırlamak, Yesevîlik

mirasının daha da anlaşılmasında bize yeni boyutlar kazandıracaktır. Yahya Kemal, Fuat Köprülü'ye “*Abmet Yesevî'yi iyice araştırınız. Bizim milliyetimiz onda gizlidir*”, derken çok haklıydı.

Kaynakça

- Akar, M. (1994). Osmanlılarda Yesevilik. *Bir*, (1), 11–17.
- Azamat, N. (t.y.). Cevâhirü'l-Ebrâr. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (Cilt 7, s. 432). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- DeWeese, D. (2000). Sacred places and public narratives: The shrine of Ahmad Yassavi in hagiographical traditions of the Yassavi Sufi order (16th–17th centuries). *The Muslim World*, 90(3–4), 353–376.
- Erşahin, S. (1999). Osmanlı Devleti ve Türkistan Müslümanlarının hac seferleri. *Diyanet İlmi Dergi*, 35(1), 231–248.
- Hasan, N. (1998). Hazinî'nin hayatı ve eserleri hakkında. *Özbek Dili ve Edebiyatı*, (1), 25–28.
- Hasan, N. (1999). *Sultan Ahmed Hazinî'nin Cevâbirü'l-Ebrâr min Emvâci'l-Bihâr eseri ve onun Yesevîsinaslıktaki ilmî-tarihî kıymeti* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Özbekistan Fenler Akademisi Ali Şir Nevai Dil ve Edebiyat Enstitüsü.
- Hasan, N. (2001a). Hazinî ve *Menba' u'l-Ebbâr fî Riyâzi'l-Ebrâr* eserine dair. *İslami Edebiyat*, (35), 41–43.
- Hasan, N. (2001b). *Ahmed Mahmud Hazinî (Hayatı ve Eserleri)*. Taşkent: Fen Yayınevi.
- Hasan, N. (2008). XVI. yüzyıl tasavvuf edebiyatında Hazinî eserlerinin yeri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (20), 501–509.
- Hasan, N. (2009). Yesevîliğe dair bazı kaynak eserler hakkında. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkic*, 4(2), 618–633.
- Hasan, N. (2013). Tradition of Yassawism in 16th century Chagatai literature. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(1), 1607–1618.
- Hazinî. *Cevâbirü'l-Ebrâr min Emvâci'l-Bihar*. İstanbul Üniversitesi kütüphanesi, TY Bölümü. Nu. 3893.
- Hazinî. (1995). *Cevâbirü'l-Ebrâr min Emvâci'l-Bihar. Yesevi Menâkıbnamesi*, trc. Cihan Okuyucu, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Hazinî. (t.y.). *Hüccetü'l-Ebrâr* (Bibliothèque Nationale, Pers A.F. 263, 103b–173b).
- Kara, M. (1996). Yeseviyye'nin temel kitabı *Cevâbirü'l-Ebrâr min Emvâci'l-Bihâr*. In *Ahmed-i Yesevî: Hayatı, Eserleri, Tesirleri* (s. [sayfa aralığı belirtilmemiş]). İstanbul: Seha Neşriyat.

- Köprülü, F. (1991). *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kunt, İ. (2002). *Hazîni ve Divanı (İnceleme–Metin)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Okuyucu, C. (2004). Hazinî ve yeni bulunan eserleri. *Journal of Turkish Studies*, 29(1), 205–223.
- Osman, A. (1998, 14 Ekim). Hazinî Cevahiratı. *Taşkent Akşamı*.
- Refiuddin, S., & Hasan, N. (2004). Hazinî'nin *Câmiu'l-Mürşidîn* eseri hakkında. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, (12), 159–166.
- Şener, İ., & Yıldız, A. (2003). *Türk İslam edebiyatı* (s. 296). İstanbul: Rağbet yayınları.
- Tosun, T. (1997). Yesevîliğin ilk dönemine ait bir risale: *Mir'âtü'l-Kulûb*. *İLAM Araştırma Dergisi*, (2), 41–85.